

U OKVIRU MARKSISTIČKE FILOZOFIJE DERD LUKAČ JE PRVI RAZRA- DIO SVATANJE PREMA KOME JE DIALEKTIKA BITNA KARAKTERISTIKA ISTORIJE, Ljudskog sveta, društveno-istorijskih zbivanja, A NE ODNOSI SE NA PRIRODU.

Naša današnja razmatranja i spоровi o dijalektici prirode i života, klupko nesporazuma koje je gotovo nemoguće razrešiti. Utoliko pre što u tom sporu svako upotrebljava svoj govorni aparat, umišljajući pri tome da govori o istome o čemu govore drugi, ali samo na drukčiji način.

Kada je broj o dijalektici prirode iskrsavaju brojna pitanja na koja je moguće različito odgovoriti. Pre svega, pita se: da li je ispravno takvo povezivanje pojnova? Odgovor zavisi, razume se, od odgovora na druga dva pitanja: šta je priroda i šta je dijalektika. Oni koji svode dijalektiku na metodu, a smatraju da „dijalektička metoda nije ništa drugo nego metoda razgovora (dijaloga), tj. raspravljanja (diskusije)“, kako je definisao Kožev, ne mogu dopustiti mogućnost dijalektike prirodnog sveta, jer bi to bilo nonsens.

Možemo pitati isto tako — šta podrazumevamo pod dijalektikom prirode, da li time želimo reći da u prirodi (onakvoj kako smo je shvatili) postoje zbivanja koja imaju dijalektički karakter, ili govori- mo o nekom filozofskom konceptu, itd. Naime, jedno je govoriti o dijalektičnosti prirodnog zbivanja, a drugo da li je moguća ili potrebna dijalektika prirode kao teorija i čak kao filozofska disciplina, tj. neka vrsta filozofije prirode za razliku od filozofije istorije, ukoliko se razmatranje prirode mora vršiti na osnovu drukčijih pretpostavki i s drugim kategorijalnim aparatom, različitim od onih kojima se služimo pri razmatranju istorije.

Karakteristično je da u našim diskusijama o dijalektici prirode svi učesnici shvataju dijalektiku na svoj poseban način. Gledano iz toga ugla moglo bi se reći da svako ima pravo, tj. čini se da je svako u pravu — sa svoga stanovišta. To možemo pretpostaviti kada se god međusobno svako nastoji da bude dosledan i u svome mišljenju, a da uopšte ne bude nezrečen, pa se mogu samo naslutiti odnosno — analitičkim putem izdvojiti.

Razlike u mišljenjima o dijalektici prirode imaju svoj osnov u raznim odredbama kako dijalektike tako i prirode. Oba pojma su vrlo složena i mnogoznačna, sadrže mnoštvo odredaba, a najčešće se polazi od jedne izolovane ili u najboljem slučaju od nekoliko njih, zanemarujući ostale. Kao rezultat takvog postupka nastaju nesporazumi i spоровi. Korisna strana toga postupka je u tome što se ispituje i razrađuju detaljnije pojedini aspekti problema. Tako se među mnogobrojnim odredbama dijalektike: promena, kretanje, veze i prelazi, razvoj, suprotnost, negacija, totalitet itd., najčešće polazi od ovih zadnjih, a zanemaruju se one prave, zaboravljajući da je dijalektika kod Heraklita nosila na osnovu razmišljanja o promeni, a kod Zenona u razmatranju problema kretanja. Poneki zamenjuju pojam razvoja pojmom progressa i nastoje dokazati da progress u prirodi nema, a iz toga treba da sledi da u svetu prirode nema dijalektike. Drugi zaboravljaju silu razmišljanja pošav od principa negacije, koji je na taj način svodi na objašnjenje progressa. Treći dokazuju da nema totaliteta u prirodi, da samo čovek može biti totalitet, a u najboljem slučaju još i zajednica u kojoj čovek živi.

Samim tim se i priroda određuje jednostrano. Pri tome se na osnovu razmišljanja u kantovskim kategorijama ponavljaju greške koje je Marks kritikovao uočivši ih kod Hegela. Štaviše, sam Marks se interpetira u tom istom smislu, kao da udvostručuje prirodu na stvar po sebi, o kojoj ništa ne možemo reći, i na prirodu za nas, koja nam je kao ljudska jedino dostupna. Zaboravlja se, dakle, da je Marks svojom kategorijom prakse, ljudske delatnosti — prevladavao sva takva razmišljanja i aporije koje nastaju na tom osnovu. Kad se misli u tom duhu ispada da je priroda za čoveka ništa. U Marksovim *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* i doista nalazimo tako formulirane misli, ali su one u stvari nastale kao pokušaj interpretacije Hegela. Priroda može biti tako određena samo ako se posmatra apstraktno, „za sebe“ i ako se „fiksira u odvajanju od čoveka“. Ali, tako je posmatra apsraktni mislilac, tj. Hegel, koja interesuje samo apstraktna priroda, „misaona stvar prirode“, kako kaže Marks, odnosno intelektualna slika ili umni sadržaj sveta, kako bi rekao sam Hegel, a sav čulni sadržaj njene egzistencije, taj ostatak, „priroda kao priroda“, različit od „u njoj skrivenog smisla“, svodi se na ništa, na ukinutu spoljašnjost, kao što je sva ta spoljašnja čulna bića Hegel „mislio stvoriti iz ničega, iz čiste apstrakcije“. Treba se takođe setiti visoke ocene Foerbahna, koju je Marks dao upravo u navedenom spisu, rekavši da je on „činio istinsku otkrića“ i da je „pravi pobednik nad starom

filozofijom“. Marks, kao i Foerbah, govori o čulnom biću prirode i čoveka a ne-predmetno biće određuje kao nebiće. On kaže da je čovek aktivno, ali i trpno biće, strastveno biće. Istovremeno, Marks prevladava Foerbahna naglašavajući da je čovek istorijsko biće, koje se kao takvo razvija u aktu svoje samodelatnosti. Priroda se ne svodi ni samo na materijal, bile, što bi predstavljalo gradnju čovekove delatnosti, nego u njoj vladaju izvesne zakonitosti. O prirodnim zakonima Marks je pak rekao da se oni ne mogu ukinuti. Osim toga, priroda takođe ima svoju istoriju. Mada se ljudska istorija ne svodi na nivo prirodne istorije, ipak je to istorijsko za Marksa ono što obuhvata svekoliko ljudsko saznanje i odnosi se na svu stvarnost. U tom smislu dijalektika je isto tako univerzalna.

Pri razmatranju problema dijalektike prirode malo je važno to da je Engels koristio, u svojim pismima Marksu, izraz „dijalektika prirode“, da bi ukratko označio ono što je preduzeo da uradi na tom području, kao i često predviđena činjenica da je on u predgovoru drugom izdanju Antidiringa upotrebio izraz „dijalektički materijalizam“. Mnogo je važnije ono što je Engels uradio na razradi te problematike u Antidiringu i u rukopisima izdatim kasnije pod naslovom *Dijalektika prirode*, a što je u skladu sa Marksovom filozofijom, ukoliko se zasniva na istim osnovnim pretpostavkama.

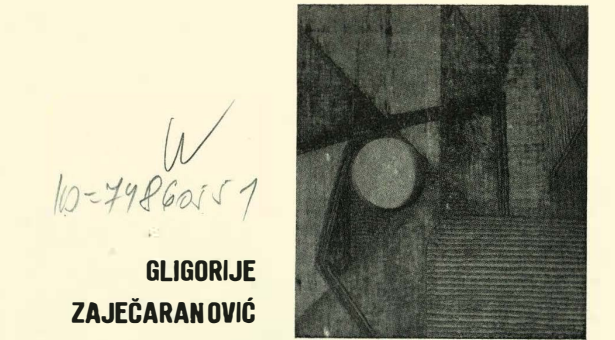
Za nas je međutim najbitnije ispitati mogućnost dijalektike prirode, bez obzira na sve predrasude o tome. Ako hoćemo da dođemo do nekog određenog rezultata o tome spornom problemu neophodno je preispitati argumente koji se upotrebljavaju protiv dijalektike prirode. U stvari, ne radi se oliko o argumetima. Najbitnije bi bilo reći da su to ideje o toj problematiki, koje su danas aktuelne.

Pre svega treba odbaciti shvatanje po kome je koncepcija o dijalektici u prirodi dogmatična, naivno-realistička itd. Takvo suvo i apornio etiketiranje ne vodi ničemu. Ono ima jasno izraženu ideološku (van-naučnu) pozadinu. Rezultat takvog postupka upravo je ono što se htelo izbeći u interesu nauke i filozofije, naime, jedan ograničen i neopravdan konformistički stav da tobože postoje izvesne anatemisane misli, kojima se ne treba baviti. To je isto tako jedan od ostataka staljinističkog dogmatizma, mada se iskazuje kao bojazan od njega. Ukoliko smo mu manje izloženi utoliko smo manje skloni da na nj žustro reagujemo.

U okviru marksističke filozofije Derd Lukač je prvi razradio shvatanje prema kome je dijalektika bitna karakteristika istorije, ljudskog sveta, društveno-istorijskih zbivanja, a ne odnosi se na prirodu. To su zatim prihvatili mnogi drugi filozofi, marksisti i nemarksisti. Lukač u svojoj *Istoriji i klasnoj svesti* kaže da je Marks ograničio dijalektiku na društveno-istorijsko područje samim tim što je govoreći o ekonomskim kategorijama rekao da one, „kao uopšte u svakoj istorijskoj, socijalnoj nauci“, „izražavaju oblike postojanja, odredbe egzistencije“. On smatra da je neosnovano proširiti dijalektički metod na saznanje prirode, kao što je to učinio Engels, govodeći se za Hegelove „intenzivne nauke i filozofije, naime, jedan ograničen i neopravdan konformistički stav da tobože postoje izvesne anatemisane misli, kojima se ne treba baviti. To je isto tako jedan od ostataka staljinističkog dogmatizma, mada se iskazuje kao bojazan od njega. Ukoliko smo mu manje izloženi utoliko smo manje skloni da na nj žustro reagujemo.

Kao argument ovde se koristi nešto što se ne mora prihvatiti, jer se mora tretirati kao preovlađujuće. Naime, jednim mogućim jednostranim shvatanjem dijalektike, ono prema kome nema dijalektike bez subjekta, tj. čoveka. Čak i ako prihvatimo takvu odredbu dijalektike, — a to nije potrebno, jer bismo onda morali prestat da govorimo o Heraklitu i nekim drugim filozofima kao o dijalektičarima, — pokazuje se da nema osnova govoriti kako nema dijalektike prirode (bez čoveka kao subjekta), budući da priroda uključuje čoveka, a priroda bez čoveka je za nas samo apstrakcija koja naravno ima realnog smisla i opravdanja. Utoliko je Lukač u pravu kad tvrdi da je priroda istorijska kategorija. Ali to se može reći o svim kategorijama kao takvim.

Da je dijalektika isključivo istorijska i ne i prirodni fenomen neki dokazuju tako što prirodu shvataju pod uglom kategorije negativnosti, dok prirodu određuju pomoću kategorije identiteta. Jedna od osnovnih kategorija dijalektike, kako je Hegel shvata, jeste negacija ili negativnost. Ali Hegel je smatrao da se ta kategorija odnosi na totalitet stvarnosti i da je prirodna priroda same teme dijalektička, budući da je u njoj kao drugom uglu udele izražena dijalektika ideje, mada se po njemu priroda ne razvija u vremenu. Aleksandar Kožev u delu *Kako čitati Hegela* smatra da je osnovna greška Hegela u tome što je dopustio da dijalektika ima ne samo u istoriji nego i u prirodi. Da je Hegel bio dosledan ne bi smeo govoriti o dijalektici prirodnih fenomena, ne-

GLIGORIJE
ZAJČČARANOVIĆ

PRIRODA I DIALEKTIKA

jer je dijalektika, po Koževu, rezultat negatorsko-negativne delatnosti čoveka i može se o njoj govoriti samo ukoliko ima čoveka, tj. kad je reč o svetu koji uključuje rad i borbu čoveka. Samo je antropološka stvarnost dijalektička, a stvarnost prirodnog sveta nije, ona ostaje sama sebi identična.“ Nema dijalektike prirodnoga bitka. Dijalektičko posmatranje prirode kod Hegela je šelingovski ostatak.

Ali u prirodi vladao identitet, onda se doista ne bi uopšte moglo govoriti o dijalektici u njoj. Ali baš to je u najvećoj meri sporno. Osećajući to, Kožev nastavlja s nešto izmenjenom argumentacijom.

U prirodi dođuše ima kretanja i promena upšte, kaže on, ali nema razvoja ili bolje rečeno nema napredovanja, progressa. Ukoliko u njoj ima postojanja ili vremenitog razvoja, ovaj je u svakom slučaju kružan, a kretanje u okviru toga kruga ostaje uvek sebi identično. Formula toga razvoja je: „od jajeta k novom jajetu“. Ovakvo shvatanje o kružnom kretanju u prirodi može se naći i kod Lukača. Pod uticajem Hegela, on smatra da nasuprot prirodi, gde se promena kao samo površna svodi na kruženje, u istoriji menjanje nije površno nego se zбивa u biti, u pojmu. Da ima kružnog kretanja u prirodi, kako s obzirom na celinu stvarnosti tako i kod pojedinih parcijalnih fenomena, priznavao je takođe i Engels. Ali on nije smatrao da se prirodno zivanje svodi na to nego je priznavao i razvoj, napredovanje.

Ako bi se ukazalo na organsku prirodu, na život i evoluciju njegovih oblika, Kožev bi odgovorio da organska priroda nema istorije, da „životni proces nije stvaralački (jer nije negatorski)“, nego „on prestaje onde gde je počeo“.

U stvari, nije tačno da u prirodi nema napretka, ako ovaj pojam uopšte ima neko objektivno značenje. Zar evolucija živog sveta ne predstavlja napredovanje i nije li homo sapiens kao vrsta i sam postupak u tom procesu? Nastajanje bioloških vrsta u procesu evolucije ne može se nikako tretirati kao ciklični „razvoj“, kao kretanje koje u bitnome ostaje sebi identično. Tvrdnja da životni proces nije stvaralački, jer nema negatorsko delovanje, svodi se na to da u prirodi nema svegost delovanja, da je ona nesvesna. To znači da dijalektike prirode nema, jer prirodi nedostaje svest, a dijalektike može biti samo tamo gde ima svesti, u istoriji, u onom području u kome se ispoljava čovekova negatorska delatnost. Kožev i kaže da se čovekova delatnost menjanja sveta razlikuje od delatnosti neke životinje, koja takođe doprinosi menjanju sveta, samo time što ona prva ostvaruje neki projekt.

Ovo argumentisanje može biti prihvaćeno samo ako se dijalektika shvati kao dijalog, kao sukob ili aktivnost, u kojima učestvuju svesna bića, dakle kao odnos subjekt-objekt. Ali takva odredba dijalektike je nepotpuna i jednostrana.

Ponekad se kao argument protiv dijalektike prirode ističe činjenica da postoje značajne razlike između prirodnih nauka i onih koje obrađuju društveno-istorijsku stvarost. Pri tome se naročito naglašava da prirodna nauka ne dopušta protivrečnosti nego je njen ideal jedinstvena, skladna, neprotivna teorija, a svaka protivrečnost koja se javlja u njoj tretira se kao pouzdan znak da je data teorija neskladna pa se mora tražiti bolja. Obratno, društvene nauke su pune protivrečnosti, koje imaju objektivni karakter, tj. nalaze se u samoj stvarosti i to kao bitni faktori razvoja. Pa ipak, činjenica je i da i sama prirodna nauka danas postaje svesna nezbežnosti objektivnih protivrečnosti, a ne-

ke teorije ih upravo pretpostavljaju i na tome se zasnivaju.

Vrlo često se koncepcija dijalektike prirode, naročito ona čije elemente matizirao kod Engelsa, kritikuje tako što se ukazuje na nedovoljnost primera koji treba da govore o opštim dijalektičkim zakonima, a koje upotrebljava Engels. Međutim, ovi primeri, ako su dobri, ne moraju biti tretirani kao dovoljni razlog valjanosti ili dokazanosti koncepcije koja je u pitanju, niti mogu dovesti do njenog obaranja, ako su neadekvatni. To ne znači da su ilustracije nevažne, ali treba se setiti Kantovog mišljenja da su primeri štaka za nemoć uma. Osim toga, mora se imati u vidu da Engels često, zajedno sa tezama o dijalektici, preuzima od Hegela i primere koji teže mogu učiniti razumljivim. To je slučaj i sa poznatim primerom o vodi, čije se promene agregatnih stanja koriste kao ilustracija za zakon prelaza kvantitativnih promena u kvalitativne.

Iz svega što je rečeno možemo izvesti zaključak da ima više tipova dijalektike, koji se baziraju na fenomenima različite dijalektičke strukture. Iako bi zadatak filozofa da razrade jednu razvijenu i sistematsku tipologiju dijalektike. Ne može se reći da se tome zadatak nije prišlo. Čak se može ukazati na izvesne rezultate u tom pogledu, istina parcijalne i nedovoljno povezane. Ali, onda se mora imati u vidu da se dati tip dijalektike mora primeniti na njemu odgovarajuću oblast i da se ne sme negirati neki niži oblik zato što ne udovoljava zahtevima viših oblika. Dijalektika istorije nije isto što i dijalektika prirode, čak i ako prirodu posmatramo u istorijskom procesu.

Objašnjenje porekla i mogućnost postanka čoveka, njegove društvene istorije, a prema tome i dijalektike istorije, nije moguće drukčije nego pod pretpostavkom postojanja posebnog (nižeg) tipa dijalektike u samoj prirodi. Pri tome nije nužno pomisliti odmah na neku prirodu po sebi, jer se u stvari radi o prirodi u kojoj mi živimo, sa kojom dolazimo u odnos uzajamnog delovanja u kome menjamo i nju i sebe same. Ali nije neumesno pitati se — kako čovek može menjati prirodu ako se u njoj ne pretpostavlja postojanje raznih mogućnosti da je menja. Ne postoje li u prirodi neki odnosi i strukture, koje nije čovek uneo u nju, koji nisu rezultat njegove delatnosti, nego bi postojali i kada čoveka ne bi bilo? Ako ih ima, onda oni zajedno s prirodom prethode čoveku i nadživljuju ga. To znači i da su oni objektivni i nezavisni od čoveka. Zadatak nauke je da otkriva te nužnosti, kao i realne mogućnosti, jer time ukazuje na okvire i mogućnosti čovekovog delovanja i služi čovečanstvu.

Isto tako, postoji i metodološka potreba za jedinstvom celokupnog saznanja, a ova se ne može zadovoljiti time što bi se priroda i prirodne nauke odvojile za sebe kao nešto potpuno nesjednjivo sa društveno-istorijskom stvarnošću i naukama koje se ovom bave. Ako prihvatimo tu težnju kao opravdanu i to jedinstvo kao u principu moguće, onda moramo pretpostaviti da postoje izvesni opšti principi i kategorije koji su zajednički celokupnom saznanju i kojima odgovaraju u samoj stvarnosti neki objektivni odnosi i odredbe.

Ako u prirodi postoje neki fenomeni koji se ne mogu drukčije objasniti nego pretpostavkom postojanja dijalektike u prirodi, onda svakako ne treba bežati od prihvatanja takve pretpostavke, koja nauici i čoveku ne može škoditi, već, naprotiv, može učiniti njegove napore efikasnijim. Sudeći po dosadašnjim iskustvima, dijalektika se s uspehom može primeniti na objašnjenje raznih prirodnih fenomena i naučni-prirodnjaci su toga postali svesni.